

tossal de la Cala (HIST)

Al tossal de la Cala, dins del terme municipal de Benidorm, hi hagué un poblat en època ibèrica. Encara que la ciutat que actualment coneixem amb el nom de Benidorm va nàixer com a conseqüència de la conquesta cristiana i la formació del Regne de València al segle XIII, no vol dir que amb anterioritat no hagueren existit dins del que hui és el seu terme municipal altres poblacions i altres cultures. Tot al contrari, al llarg dels mil·lennis les diferents cultures han deixat les seues empremtes a Benidorm (vegeu **Benidorm HIST.**). Hi ha vestigis prehistòrics, concretament de l'Edat del Bronze. A l'antiguitat clàssica, ibers i romans van viure al seu sòl i els fenicis, grecs i cartaginesos el visitaren i comerciaren amb ells, encara que cap d'ells tinguera consciència de l'existència futura de Benidorm. Posteriorment, també els musulmans s'instal·laren a les terres del que més tard seria Benidorm (vegeu **Lliriet, alqueria de HIST.**). Cap d'aquests pobles era Benidorm, però constitueixen el seu precedent. Curiosament, n'han quedat pocs vestigis materials, excepte dels ibers, dels quals tenim dos magnífics exemples al tossal de la Cala i a la partida de les Covatelles, a la serra Cortina.

Cal respectar i admirar el llegat que ens ve d'aquest passat ibèric, però cal no caure en exageracions. S'ha escrit que *nuestra ciudad (...) data del siglo IV a. d. C., ya que se han encontrado restos arqueológicos fechados en esa época*, la qual cosa no és correcta. Benidorm és una fundació medieval, probablement del segle XIV d. C. Els ibers, que al segle IV a. C. visqueren al tossal de la Cala, tingueren una cultura molt original i els seus vestigis no es mereixien el trist final que han tingut, però pertanyien a una altra població el nom de la qual desconeixem; no era Benidorm.

Qui eren els ibers del tossal de la Cala? Els coneixements que en tenim estan experimentant un gran creixement. Fan poc més de cent anys, quan Pedro María Orts Berdín va escriure la seua *Història de Benidorm* desconeixia en absolut la seua existència. Per una altra banda, els coneixements actuals estan sotmesos a una constant revisió i coses que en 1950 es tenien per quasi segures, hui es consideren errònies. Per exemple, fins fa no molts anys figurava als manuals d'història l'origen africà dels ibers, cosa que actualment es nega de manera

rotunda. Per una altra banda, E. Llobregat diu que han hagut de passar més de trenta anys perquè s'acceptara la fal·làcia de la influència grega i fenícia en l'origen de la cultura ibèrica a la nostra zona i es valorara, per contra, la importància de la cultura tartèsica i turdetana en la seua formació. Un altre error freqüentment repetit és pensar que les incursions d'Amílcar Barca es feren en la Contestània, especialment entre Elx i Alacant; fins i tot, s'ha escrit que Amílcar va morir ofegat al riu Vinalopó, prop d'Elx. E. Llobregat afirma que el que Amílcar Barca va conquerir va ser la Turdetània, a Andalusia, i que Hanníbal i els seus elefants no seguiren la ruta de la costa sinó que anà per l'interior, pel port d'Almansa, la vall del riu Cànvoles, València, etc. Per tant, els Barca no van conquerir ni el tossal ni la nostra comarca.

Actualment, s'anomenen ibers els pobles que habitaven la zona mediterrània de la península Ibèrica des del segle VIII a.C. fins ala romanització entre els segles I i II d.C. Originària d'Andalusia, on s'han trobat les restes més antigues, aquesta cultura es va difondre pel litoral, sense que això implicara un canvi de població: canviaren els costums i les formes de viure, però no es va produir cap moviment de població. Abans de la iberització, les persones que vivien a Benidorm tenien la seua cultura peculiar, que els arqueòlegs denominen del Bronze, la qual es transformà per un lent procés d'aculturació a causa dels contactes amb els tartessis i turdetans.

El territori ibèric comprés en el que actualment coneixem com Benidorm formava part d'un territori més ample que els textos clàssics anomenen Contestània, que incloïa totes les terres entre els rius Xúquer al nord i el Segura al sud. La iberització de la Contestània no és obra, segons E. Llobregat, dels fenicis ni dels grecs sinó dels tartessis primers i dels turdetans després. Seguint cap al nord, les rutes que uneixen la capçalera del Guadalquivir i el Segura, els turdetans influenciaren el territori dels contestans a partir dels segles VIII o VII a.C. en un procés molt lent que ocupà uns segles. A finals del segle V a.C., sembla que la iberització de la nostra població ja s'havia completat: a la costa alacantina no hi objectes ibers anteriors a aquesta data i és també la data dels primers vestigis ibèrics de Benidorm.

El que coneixem de la cultura ibèrica es caracteritza, sobretot, pels aspectes materials, ja que el nostre coneixement es basa en documents arqueològics i no en textos escrits, que són escassos.

La ceràmica importada pels ibers, especialment la grega, és l'element indicatiu per excel·lència perquè marca una cronologia molt segura. Gràcies a ella podem datar la ceràmica de producció local caracteritzada entre altres coses per introduir-hi l'ús del torn, perquè a l'època anterior, durant el període del Bronze, no es coneixia aquest aparell. També s'introdueix l'ús del ferro especialment en les eines agrícoles i armes. El bronze quedava reservat per a cuirasses, escuts, cadenes, *fíbules* o sivelles, estatuetses, etc.

Les dues ciutats contestanes més importants eren *Saitabis* (Xàtiva), que arribà a encunyar moneda pròpia, i *Ilici* (Elx), però n'hi havia moltes altres d'inferior categoria i moltíssimes petites localitats entre les quals cal incloure les de la Marina: la Vila Joiosa, Benidorm, Altea, Calp, Callosa, etc. Era una zona amb una important activitat econòmica i cultural, tot destacant l'escultura en pedra, la ceràmica i els santuaris, tres aspectes que trobarem al tossal de la Cala.

El fet que la cultura turdetana influïra en la formació de la personalitat dels ibers contestans no vol dir que no existiren contactes comercials amb fenicis i grecs. Deixarem a banda la hipotètica existència de ciutats com Hemeroscopeion, Alone o Planèsia com fundacions comercials gregues precedents de l'actual Benidorm perquè és entrar en un terreny en què ha sobrat imaginació i han faltat proves. Els contactes comercials es produïren amb aquests pobles, sembla evident, però no van ser massa importants. En canvi, sí que van ser decisius els contactes comercials amb els cartaginesos, mitjançant la seua ciutat fundada a l'illa d'Eivissa. Eivissa feia d'intermediària entre els productes grecs de Sicília i sud d'Itàlia, aleshores totalment gregues, i els ibers. La gran abundància de monedes púniques d'Eivissa i de ceràmica grega a Benidorm, l'Albufereta d'Alacant, el Tossal de Manises, l'Alcúdia d'Elx, etc., en són una prova.

Un greu problema que presenta l'arqueologia ibèrica és l'escàs coneixement que es té de la seua llengua per una banda i l'escassetat de textos escrits per una altra. Això fa que no puguem conèixer amb certesa ni tan sols el nom que tenia la població edificada al tossal. Els ibers posseïen un peculiar sistema

d'escriptura que incloïa signes sil·làbics i vocàlics, el valor del qual s'ha pogut conèixer. Però no es pot dir el mateix del seu vocabulari, perquè el que es coneix fins ara és molt reduït. Per tant, de moment es pot llegir la llengua dels ibers, però no es pot entendre. Al Museu Arqueològic d'Alacant, s'exposen dos grafits ibèrics procedents del tossal de la Cala de Benidorm. Estan fets mitjançant incisió amb un punxó o objecte similar sobre peces de ceràmica. En ambdós casos, es tracta de ceràmica romana del tipus campaniense de vernís negre, datada entre els segles II i I a.C., o siga quan el territori estava sota domini romà. El tipus d'alfabet correspon a la variant denominada oriental, que es caracteritza per la utilització de signes d'origen grec. Hi ha signes de valor sil·làbic com *ku* i *ti* i d'altres de valor alfabètic. Un dels textos diu *ku.l.e.i.s ti.l.e.i.s* i l'altre, que es troba a la base d'un bol com si es tractara de les inicials del propietari, diu *s.i* (els punts indiquen separació de signes). De moment, es desconeix el significat d'aquestes inscripcions.

Les guerres i la inseguretat que hi havia a l'època obligà els ibers a fer-se experts en l'ús de les armes, per la qual cosa van adquirir fama al món antic d'excel·lents soldats per la seua austeritat i ferocitat. Cartaginesos i romans, els contractaren sovint com a mercenaris per als seus exèrcits. Els ciutadans ibers esdevingueren soldats i els elements bèl·lics eren inseparables dels hòmens: s'enterraven amb les seues armes i les representacions masculines d'escenes de guerra són freqüents en la ceràmica i l'escultura ibèrica. A la necròpolis ibèrica de Benidorm, es va trobar una *falcata* que era l'espasa curta i corbada típica dels guerrers ibers. Però com veurem posteriorment, no és l'únic element que fa al·lusió a la guerra.

El tossal de la Cala es va excavar per primera vegada en la dècada dels anys cinquanta pel pare Belda. Gràcies al seu informe podem conèixer com era la zona més alta del poblat perquè posteriorment va ser destruïda en construir un mirador i un camí d'accés. El 1965, es realitzà una excavació en la zona sud del poblat dirigida per Miquel Tarradell i Alexandre Ramos. Posteriorment, es produïren excavacions clandestines. El que aleshores era rector de la parròquia de Benidorm, Don Lluís Duart, va fer algunes intervencions amb bona voluntat però sense coneixements tècnics, per la qual cosa els resultats són més aviat dolents. Una part dels materials que obtingué es troben al Servei d'Investigacions Prehistòriques de València, però una altra part va

passar a col·leccions particulars. En agost de 1984, F. García va fer una excavació d'urgència en el sector més alt i al vessant oest, donat que el tossal anava a ser urbanitzat malgrat l'oposició d'importants sectors culturals i polítics de Benidorm.

Gràcies a totes aquestes excavacions, sabem que el tossal de la Cala té un únic nivell arqueològic ocupat per població ibèrica entre els segles IV i I a.C. i que el seu període de màxima esplendor va ser el segle II a.C. També sabem que primerament estava situat a la platja, a un lloc pla i de fàcil accessibilitat. Però els esdeveniments polítics del segle IV crearen una gran inseguretat i els habitants del primitiu poblat hagueren d'abandonar el pla i edificar-ne un de nou dalt del tossal, molt més incòmode, però més segur per les seues defenses naturals.

El poblat de dalt del tossal no es pot analitzar aïlladament sinó en relació amb altres elements amb els quals interactuava contínuament: la necròpolis situada als seus peus, a un tossalet del costat de l'antic poblat; la factoria de salat, que probablement s'estendria per la cala; els desembarcadors; el poblat de la serra de la Cortina, etc. El poblat del tossal, la necròpolis i la factoria s'han perdut de manera irreparable per un erroni concepte del progrés i manca de respecte pel patrimoni històric.

Per estar edificat dalt d'un tossal de 103 m d'altitud, la planta del poblat era irregular, tot adaptant-se a les condicions topogràfiques del lloc, o siga que presentava un urbanisme geomòrfic. Estava rodejat d'una muralla que defensava els sectors menys protegits, o siga els del nord i l'oest. Era d'un metre de gruix i el seu traçat, en angle, es completava amb baluards i fossats. A les altres zones, l'orografia era la millor defensa: la zona sud, en la cota dels 80 m, presentava una escarpa rocosa que servia de defensa natural. La porta d'entrada al poblat estava protegida per una doble muralla.

La muralla tancava un espai ocupat per cases de planta rectangular i dimensions reduïdes. A causa de les destruccions originades per la urbanització del tossal és difícil determinar la superfície total del poblat, però es pot calcular que seria d'aproximadament 1 hectàrea, o siga que es tractava d'una petita localitat: Xàtiva i Elx ocupaven més de 8 hectàrees.

Els carrers principals, preparats per al pas de carruatges i animals, eren paral·lels i seguien les

corbes de nivell des del cim tot baixant fins a la cota dels 80 m. La comunicació entre aquests carrers es feia mitjançant altres carrers secundaris que els travessaven i que tenien molt pendent per la qual cosa eren aptes només per a les persones; de vegades se'ls donava forma d'escalas.

Les cases formaven fileres al llarg dels carrers principals, unes al costat de les altres a causa de la manca d'espai. Les excavades per F. García formaven un conjunt de tretze departaments d'una dimensió mitjana de 3'5×3 m situats en la cota dels 95 m. Els habitatges ocupaven normalment dos departaments, encara que en altres sectors hi ha cases d'un sol departament i altres de tres i fins i tot quatre, la qual cosa evidencia diferències socials. A causa del desnivell, el mur posterior estava adossat a la roca i el mur de davant era un mur de pedra més ample i que a més feia de mur de contenció. Els murs presentaven un gruix entre 45 i 55 cm. Alguns dels departaments presentaven un banc de maçoneria adossat al mur posterior. El paviment era de terra i pedres piconades. A causa de la manca d'espai, hagueren de créixer en altura i es construïen al menys dues plantes que donaven, respectivament, al carrer inferior i al superior. Normalment, les plantes inferiors s'utilitzaven per al treball, tancar animals o magatzems. La vida domèstica i el descans es feia normalment a la planta superior, millor il·luminada i fins i tot a les terrasses de la teulada. Els materials de construcció s'obtenien del terreny: pedra, terra, fusta, canyes i calç. Els murs estaven formats per un sòcol de pedres en la base i la resta de toves, és a dir de rajoles de fang assecades al sol. El mur es recobria a l'exterior d'una capa de fang i de vegades de calç; l'interior també estava arrebossat i molt sovint pintat de colors (roig, blau, verd, ocre, etc.) Els sostres eren plans i sovint s'aprofitaven com a terrassa. Aquesta es construïa sobre les bigues de fusta de la teulada tot estenent canyes que al seu torn es cobrien d'una gruixuda capa de terra. Els vans eren escassos i la il·luminació es feia mitjançant les portes i lluernes.

El pare Belda va extraure quasi un centenar de fragments de bustos de terracota que va atribuir a la deessa Tanit i que ha fet pensar a alguns arqueòlegs que hi hauria un santuari (vegeu **Tanit HIST.**). Al món ibèric es coneixen pocs santuaris: a la Contestània estaven el de la Serreta d'Alcoi i el de la illa dels Banys al Campello.

Les dades arqueològiques ens subministren

informació sobre les condicions materials dels habitants del tossal. De la seua activitat econòmica, sabem que era variada. Pel que fa al sector primari, o de producció d'aliments, cal destacar en primer lloc la pesca utilitzada tant per a l'alimentació pròpia com per a la indústria del salat, la major part de la qual s'exportava. Arqueològicament, es comprova la importància de la pesca per l'aparició a les excavacions d'eines de pesca: hams de bronze, agulles per a reparar xàrcies, ploms foradats i contrapesos de les xàrcies, etc. Al Museu Arqueològic d'Alacant, s'exposen un ham i una potera fets en bronze i trobats al tossal. La importància de l'activitat pesquera entre la població del tossal es documenta també per l'aparició de diverses peces ceràmiques (plat, font, urna de dues anses, etc.) decorades amb peixos, motiu ornamental poc freqüent en la resta del món ibèric.

L'agricultura és una altra activitat del sector primari que està ben documentada gràcies a l'arqueologia. Les eines agrícoles de ferro presenten unes tipologies que han perdurat quasi fins als nostres dies: reixes d'arades, aixades, llegonets, corbelles, falçons, etc. Al museu d'Alacant, es conserva una gran serra de ferro de més d'1'5 metres de llargària utilitzada per dos hòmens. S'usaria, probablement, per a tallar arbres, la qual cosa indica que es produïa una desforestació per tal d'obtenir terres per a l'agricultura. Pel que fa a la producció agrícola es documenta arqueològicament la presència de blat, ordi, oliveres, ametlers, vinya, figueres, mangraners, etc.

La ramaderia era un complement de l'activitat agrícola i una importantíssima font de recursos. Els animals com el cavall eren utilitzats per la seua força i a les excavacions del tossal s'han trobat agafadors de brides, mos de cavall, esperons i altres objectes relacionats amb els animals de força i transport. Altres animals com l'ovella o el porc subministraven carn, pell, llana, llet i els seus derivats. També es practicava l'apicultura i donat que no es coneixia el sucre, la mel feia la seua funció. Com a complement de l'alimentació estava la caça, que, donada la bel·licositat dels ibers, era, a més, un element de prestigi i un ensinistrament per a la guerra.

El sector secundari o industrial està atestat per la presència de peces de teler que ens demostren l'existència d'una activitat tèxtil, especialment basada en la llana. Probablement, es tractava d'una indústria domèstica, realitzada per les dones. També hi havia dins del sector secundari una important producció de

ceràmica pintada amb elements decoratius de tipus geomètric i figuratiu. La pintura consistia en una aplicació d'ocre roig amb pinzell quan la peça ceràmica estava ja cuita per la qual cosa conserva el color rogenc; aquesta tècnica perdurà fins l'edat mitjana perquè hi ha un tipus de ceràmica musulmana que la utilitzava però el color s'aplicava abans de coure-la, per la qual cosa la pintura resultant era més fosca i més duradora. La ceràmica ibèrica de producció pròpia es destinava als usos quotidians, mentre que la grega, d'importació, es reservava per a usos específics: cerimònies religioses, festes, etc. La producció de ceràmica assoleix el seu punt culminant durant els segles II i I a.C. Abunden les àmfores destinades a contenir líquids, oli i vi especialment. Cal destacar els kalathos amb una forma que recorda un barret invertit i que se suposa que aprofitava per a transportar la mel. També s'han trobat pots per a ungüents, fonts, etc.

L'activitat més important del sector terciari era el comerç. La presència al tossal d'abundant ceràmica grega juntament amb monedes púniques d'Eivissa ens demostra la importància del comerç amb els púnics fins al segle II a.C., quan comença la influència romana. La ceràmica grega importada és de vernís negre datada a l'Àgora d'Atenes al segle IV. També ha aparegut ceràmica d'època romana del tipus campaniense A i B, dels segles II i I a.C. Com a contrapartida per les importacions probablement s'exportarien productes agrícoles i salats.

Pel que fa a l'activitat artística, cal destacar l'escultura, que assolí una gran importància a la Contestània. A la necròpolis de Benidorm, es va trobar un bou fet en pedra calcària blanca que cal relacionar amb el món religiós i funerari perquè entre els grecs i orientals el bou era el guardià de les tombes. Malauradament, s'ha trobat partit en cinc fragments; la seua longitud seria d'uns 97 cm. El cap d'un lleó de calcària blanquinosa i porosa que també cal relacionar amb el món religiós és un altra escultura trobada al tossal. És de menor tamany, uns 40 cm, i presenta la boca oberta tot mostrant unes dents de forma triangular.

Dins del terreny artístic, cal parlar també de la ceràmica que com hem vist anteriorment era monocroma, de color rogenc. A la Contestània, els arqueòlegs distingeixen dos estils ceràmics: el de Lliria-Oliva i el d'Elx-Arxena. Tots dos són presents al tossal de la Cala, però a més hi ha un tercer estil, específic del tossal. Durant el segle IV a.C., la

decoració és fonamentalment geomètrica feta amb un pinzell múltiple que permetia combinar bandes horitzontals amb formes diverses: cercles concèntrics, semicercles, segments, línies ondulants, en ziga-zaga, etc., que ocupen el terç superior del recipient. A partir del segle III a.C., hi ha temes figuratius vegetals i animals en l'estil denominat Lliria-Oliva; es caracteritza pel caràcter narratiu de les escenes. Cal destacar entre el material del tossal un fragment de ceràmica del segle III que representa una formació de guerrers amb grans escuts redons, al centre del qual estava l'òmfal típic dels guerrers ibers. Al segle II a.C., l'estil Elx-Arxena utilitza les figures animals i vegetals amb caràcter simbòlic: aus amb les ales esteses, animals carnívors, figures femenines alades, etc. De les peces procedents del tossal i exposades al museu d'Alacant, cal destacar-ne dues. Una és un gran gerra de quatre anses que entre una decoració de línies geomètriques i elements vegetals presenta una gran au amb les ales esteses. Una altra peça molt més interessant encara i d'aquest

mateix estil és una font d'uns 54 cm. decorada internament amb bandes geomètriques, vegetals estilitzats i especialment per dues sanefes de peixos. Els peixos són poc freqüents a la iconografia ibèrica i es pensa que fan al·lusió a la finalitat de la font: consum de garum o salsa de peix molt apreciada al món antic. L'interés arqueològic i artístic d'ambdues peces és gran malgrat estar trencades i faltar-ne alguns fragments. També cal destacar una urna de dues anses (*phithiskos*) decorada amb peixos.

L'interés arqueològic i cultural del tossal de la Cala era molt gran. Malgrat això, Benidorm no ha sabut conservar-lo, en uns casos per ignorància i en altres per afany especulador. El mal fet és irreparable i constitueix una taca que la nostra ciutat no podrà netejar mai. Enric Llobregat va escriure que: *La expansión desordenada de Benidorm ha parcelado, repleto de edificios y destruido lo poco que dejaron los excavadores clandestinos, perdiéndose así un importante testimonio de la antigüedad autóctona.*

Diccionari de Benidorm